

УДК 346.93

О. П. Євсєєв,
канд. юрид. наук
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків;

І. П. Жигалкін,
канд. юрид. наук,
суддя Господарського суду Харківської обл.;

О. О. Присяжнюк,
суддя Господарського суду Харківської обл.

ПРАВОВА ПРИРОДА МИРОВОЇ УГОДИ В ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглядаються основні питання, пов'язані з визначенням дискусійної правової природи мирових угод у господарському процесі України. Проаналізувавши різноманітні погляди на вказану проблему, відповідне законодавство та практику його застосування, її автори доходять висновків, що мирова угода – це своєрідне судове рішення, що ухвалюється при досягненні сторонами домовленості про примирення. Зазнала критики поширена у вітчизняній доктрині точка зору на мирову угоду як на різновид цивільно-правового договору.

Ключові слова: мирова угода, господарське судочинство, примірні процедури, цивільно-правовий договір, медіація в господарському процесі.

Загальновідомо, що «поганий мир кращий за добру сварку». Судова сфера, як, можливо, жодна інша, переконливо підтверджує це правило. Напевно, саме тому багато суб'єктів звертаються сьогодні до альтернативних форм захисту своїх прав, при яких справа якщо й доходить до суду, то, принаймні, вирішується самими сторонами ще до ухвалення судового рішення. Удвічі, а то й утричі більше такі технології витребувані у сфері господарських (приватно-правових за своєю природою) відносин, які традиційно харак-

теризуються високим ступенем автономії волі сторін і широким полем їх розсуду щодо розпорядження належними їм правами, в тому числі правом на розгляд їх спору господарським судом. Однією з можливостей, що надаються учасникам конфлікту в рамках позовного провадження, є право на укладення мирової угоди, передбачене ст. 78 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України.

Укладення мирової угоди доцільно в силу, як мінімум, 3-х обставин. По-перше, швидке вирішення конфлікту позбавляє

сторони від подальшої необхідності ходити по судах, подавати скарги, нести додаткові витрати тощо. По-друге, в монополізованій економіці України іноді надзвичайно важливо зберегти конструктивні відносини зі своїми партнерами по бізнесу, навіть якщо в якийсь момент вони не були безхмарними. Укладення мирової угоди сприяє відновленню порушеного правового миру між позивачем і відповідачем, даючи тим самим можливість продовжити взаємовигідну співпрацю. При використанні такого методу вирішення спорів «фактор репутації та збереження відносин з контрагентом стає більш важливим, ніж одномоментне задоволення своїх інтересів у судовому порядку із втратою перспектив подальшої співпраці» [7, с. 378]. По-третє, органи господарської юрисдикції звільняються від величезних витрат часу, сил і засобів на розгляд значної кількості спорів, що дає можливість зосередитися на більш складних справах. Таким чином, у тріаді «державна (в особі господарського суду) – позивач – відповідач» при нормальному застосуванні даного інституту, мабуть, кожен досягає бажаного результату; в цьому сенсі мирова угода – безперечно, важливий і потрібний засіб. Проблема тільки в тому, щоб ви-значитися, наскільки існуючий в

Україні правовий режим мирових угод відповідає доктринальним уявленням і потребам юридичної практики.

На нашу думку, подібного роду дослідження повинно вестися у плані з'ясування наступних питань: (1) що становить собою мирова угода: є вона договором у цивілістичному розумінні цього слова або ж специфічним видом судового рішення; (2) яку роль при укладенні сторонами даної угоди слід відігравати самому господарському суду – активну чи пасивно-посвідчувальну; (3) якими мають бути юридичні наслідки невиконання мирової угоди: повинні вони бути прирівняні до тих, що настають за невиконання договірною зобов'язання, чи бути аналогічними наслідкам невиконання судового рішення? Додамо до цього, що новизна норм, передбачених у статтях 78 і 80 ГПК України, їх граничний лаконізм і брак усталеної практики їх застосування породжують низку проблем, що можуть викликати (і вже, до речі, викликають) деякі складнощі при розгляді конкретних господарських справ.

Звертає на себе увагу різноманіття трактувань, що пояснюють сутність мирової угоди. Однак у більшості випадків пре-валюють, як правило, 2 основних підходи, які назвемо умовно «матеріально-правовий» і «про-

цесуальний». Звернімося до зарубіжного законодавства. Так, в Іспанії й Нідерландах віддається належне матеріально-правовій концепції, а мирова угода визначається як договір, яким установлюється добровільний порядок її виконання. Процедура ж оспорювання тут ідентична загальнодоговірній. А, скажімо, в Японії, отримала розвиток лінія юриспруденції, пов'язана з наданням мировій угоді сили судового рішення, оскаржувати яку слід у порядку, передбаченому для судових рішень, що, у свою чергу, підтверджує прихильність японців до процесуальної концепції [11, с. 74].

Підкреслимо ще раз, що для матеріально-правового підходу характерним є трактування мирової угоди (або, використовуючи зарубіжну термінологію, трансакції – transaction) як самостійного і спеціально регульованого виду правочину. Мабуть, найбільш яскраво трансакція представлена у ст. 2044 Кодексу Наполеона 1804 р., який і досі діє з незначними змінами у Франції, Бельгії й Люксембурзі. Абзац 1 зазначеної статті містить наступне визначення: «Трансакція є договором, за допомогою якого сторони припиняють той спір, що вже має місце, або запобігають спору, який може виникнути» [Цит. за: 4, с. 67]. Частина 2 тієї ж статті ви-

магає, щоб цей правочин укладався виключно в письмовій формі. Далі йдуть ще 14 статей (2045–2058), що містять різні особливості й нюанси договору трансакції. Зіставимо це розгорнуте регулювання, створене ще на межі XVIII–XIX ст., з нинішнім українським зразка XXI ст., де мирова угода згадується побіжно, мимохідь, об'єднана з положеннями про відмову позивача від позову й визнанням останнього відповідачем! Як бачимо, французька доктрина визнала необхідність застосування до мирової угоди відповідних норм Цивільного кодексу з усіма впливаючими наслідками (підстави недійсності, можливість використання неустойки, право на позовний захист і т. д.).

Якщо звернутися до вітчизняної дореволюційної юриспруденції, що перебувала під сильним впливом французьких зразків (у цьому зв'язку не зайве нагадати, що французька була розмовною мовою вищого прошарку російського суспільства, а перша глава книги Л. М. Толстого «Війна і мир» наполовину зайнята діалогами саме французькою), то побачимо, що юридична природа мирових угод сприймалася тут все ж таки не настільки однозначно, як у Франції. Коливання дореволюційної юридичної доктрини проглядаються досить чітко і знахо-

дять, зокрема, відбиття в досить суперечливій касаційній практиці Урядового Сенату. Часом він розглядав мирові угоди відповідно французької традиції, тобто як самостійний вид договору, який при наявності спору повинен стати предметом самостійного позовного провадження. У той же час по деяких справах Сенат тлумачив мирові угоди як «рівносильні судовим вирокам», тобто як спосіб припинення спору в суді [4, с. 68].

Не випадково один з найавторитетніших учених царської Росії О. Х. Гольмстен, аналізуючи природу цих угод, підкреслював, що вони припиняють суперечку встановленням «нових договірних відносин» і в разі їх невиконання вимагають пред'явлення нового позову (типово французький підхід), а буквально через декілька рядків тут же відзначав, що мирова угода за своєю природою «має силу судового рішення» [5, с. 254, 255].

Що стосується сучасної України, то всі суперечки розвіяв законодавець, а потім і вища касаційна інстанція по господарських справах. Так, згідно з ч. 4 ст. 78 ГПК господарський суд виносить ухвалу про затвердження мирової угоди, якою одночасно припиняє провадження у справі. При цьому передбачена можливість відмови господарського суду в затвердженні даної уго-

ди, якщо остання йде врозріз із принципами, викладеними у ст. 13 ЦК України (зокрема, порушує права інших осіб, відкриває простір для зловживання правом та ін.). Як наслідок – мирові угоди мають юридичну силу, тільки коли вони затверджені судом, що фактично означає їх кваліфікацію як судових рішень *sui generis*.

Здавалося б, остаточну крапку поставив сам Вищий господарський суд (далі – ВГС) України. Позиція високої інстанції виявилася настільки традиційною, настільки й безперечною. У п. 1 свого Інформаційного листа від 9 квітня 2009 р. ВГС чітко й недвозначно роз'яснив, що мирову угоду не можна розглядати як договір у цивільно-правовому розумінні й визнавати недійсним у процедурах позовного провадження, тому що порядок її укладення й затвердження регламентовано відповідними положеннями ГПК [6, с. 148].

Ще раніше, в п. 3 Роз'яснення від 18 вересня 1997 р. ВГС сформулював правову позицію, згідно з якою в ухвалі про затвердження мирової угоди слід детально й чітко викладати умови останньої. Тим самим мирова угода й відповідна їй ухвала господарського суду стають як би процесуально неподільними [6, с. 148]. У розвиток цієї ідеї Верховний Суд України (пала-

та в господарських справах) у постанові від 20 січня 2009 р. у справі за позовом «Центр Будінвест» до «Спецавтобуд» підкреслив, що затвердження господарським судом мирової угоди сторін з одночасним припиненням провадження у справі є одноактною (нерозривною) процесуальною дією, а тому не може розцінюватися як 2 самостійних акти – окремо щодо мирової угоди і щодо припинення провадження у справі [2, с. 683].

Чому ж у вітчизняному господарському судочинстві взяла гору саме процесуальна концепція мирової угоди? Думається, причин тут декілька. По-перше, генетично господарське судочинство завжди було близьким до загальноцивілістичного з тією лише різницею, що господарський процес характеризується низкою практичних переваг: (а) він більш гнучкий, (б) частіше обходиться без виклику «говорящих доказів», обмежуючись вивченням рахунків, відомостей і ідоговорів, (в) певною мірою більш схильний (особливо у вищих інстанціях) до канцелярського письмового провадження і т. п. У цивільному ж процесі мирова угода більше нагадує судове рішення, текст якого готується спільними зусиллями сторін і суду, який її затверджує, ніж договір як вид угоди. По-друге, трактування мирової угоди як

договору імпліцитно означало б можливість її оскарження в судових процедурах, що певною мірою ускладнило б завдання суддям і додало б їм роботи. Таким чином, з точки зору законодавця, правової доктрини і правозастосувачів, в Україні мирова угода розглядається саме як процесуальний інститут.

У цьому зв'язку викликає подив позиція Харківського апеляційного господарського суду, викладена ним в ухвалі від 4 серпня 2011 р. у справі № 5023/2818/11. Фабула цієї справи зводиться до наступного.

Чугуївський міжрайонний прокурор Харківської області, діючи в інтересах держави в особі КП «Чугуївтепло», звернувся до господарського суду з позовною заявою, в якій просив стягнути з приватного підприємця (далі – ПП) заборгованість за договором поставки електроенергії. Рішенням господарського суду Харківської області позов було задоволено повністю, з чим ПП не погодився і подав апеляційну скаргу. Однак у процесі апеляційного провадження сторони досягли згоди й підписали мирову угоду, подавши останню на затвердження до апеляційному суду. За цією угодою ПП звільнявся від сплати заборгованості, а КП «Чугуївтепло» констатувало, що ця заборгованість була нарахована помилково. Тим не

менше апеляційний суд відмовився затвердити мирову угоду, що не завадило йому припинити провадження у справі, щоправда, на підставі не п. 7 (укладення мирової угоди), а п. 4 (відмова позивача від позову) ст. 80 ГПК. Можливо, суд керувався правою позицією, викладеною в Інформаційному листі ВГС України від 20 жовтня 2006 р., згідно з якою апеляційна інстанція не вправі затверджувати мирові угоди, оскільки це автоматично означало б скасування рішення місцевого господарського суду, що допускається тільки у випадках, передбачених ст. 104 ГПК (наприклад, коли рішення постановлено не тими суддями, які входили до складу колегії, що розглядала справу; коли рішення прийнято з порушенням правил підсудності і т. д.) [6, с. 51].

Коли ж незабаром апеляційне провадження було припинено, то рішення господарського суду першої інстанції вступило в законну силу і ПП таки довелося сплатити присуджений борг. Після цього він уже сам подав позов до господарського суду Харківської області, в якому звинувачував КП «Чугуївтепло» в односторонній відмові від узятих на себе зобов'язань за мировою угодою й вимагав відшкодування завданих йому збитків. Господарський суд відмовив у задоволенні позовних вимог,

роз'яснивши позивачеві, що, поперше, мирова угода не була затверджена апеляційним судом, а тому не набула юридичної сили й не могла створювати ніяких зобов'язань, а по-друге, виконання судового рішення, що вступило в законну силу, аж ніяк не може розцінюватися як нанесення ПП збитків, які, у свою чергу, характеризуються протиправністю, порушенням законних прав та інтересів учасника правовідносини і т. п.

Чию ж сторону в остаточному підсумку зайняв Харківський апеляційний господарський суд? Колегія суддів цієї поважної інстанції кваліфікувала мирову угоду як договір, що укладається сторонами з метою запобігання спору на умовах, погоджених сторонами. Легко помітити, що ці, з дозволу сказати, «відгомони французького підходу» до природи мирової угоди повністю суперечать усталеній практиці ВГС, який, нагадаємо, твердо стоїть на позиції процесуального трактування мирової угоди. Але найголовніше – це те, що апеляційний суд проігнорував імперативну вимогу ст. 78 ГПК про необхідність затвердження мирової угоди судом. Як уже зазначалося, передбачена господарським процесуальним правом мирова угода тільки тоді має юридичну силу, коли вона затверджена судом. У нашому

випадку господарський суд відмовився її затвердити на підставі п. 4 Інформаційного листа ВГС України від 20 жовтня 2006 р. Тому *stricto jure* ніякої мирової угоди укладено не було, вона просто не виникла як правова реальність і юридичний факт, що тягне за собою відповідні наслідки. Отже, всі відсилання апеляційної інстанції до тексту цієї угоди є занадто сумнівними. Відзначимо, що ВГС України 1 листопада 2011 р. скасував постанову апеляційної інстанції і залишив у силі рішення суду першої інстанції.

І ось тут ми переходимо до ключового питання: яку ж роль у примиренні позивача й відповідача покликаний відігравати господарський суд? Щодо цього питання (як і у випадку з мировою угодою) існують 2 позиції. Згідно з першою суд, як і будь-який інший орган, не в змозі втручатися в диспозитивну волю сторін, нав'язувати або навіть пропонувати сторонам будь-який варіант поведінки, включаючи примирення. Єдине, що зобов'язаний зробити господарський суд, – роз'яснити сторонам наслідки відповідних процесуальних дій і впевнитися в тому, що представники сторін дійсно мають документально оформлені повноваження на вчинення цих дій (таке бачення соціальної місії суду відзеркалено, зокрема, в ч. 2 ст. 78 ГПК України).

Тим часом у сучасному західному правознавстві домінують абсолютно інші погляди на роль і місце юрисдикції в урегулюванні правових конфліктів. Більше того, іноді саме законодавство (як, скажімо, це відбувається в США) наказує судді бути ініціатором примирення сторін. У перебігу переговорів (так зване *pre-trial settlement*), що проходять зазвичай у кабінеті судді в присутності його і представників сторін (обов'язково обох!), становище судді вимагає від нього стежити за тим, щоб домовленості розвивалися в рамках закону й не суперечили йому. Моральні норми дотримуються тим суддею, який докладає зусилля щодо узгодження інтересів сторін, не віддаючи переваги жодній з них. Як наслідок – амбітні претензії сторін іноді вдається, так би мовити, «приземлити» повідомленням про фактичні строки розгляду справ, про обставини, від яких залежать шанси сторін, про процедури виконання судових рішень, нарешті, про правила, що дозволяють за мотивами так званої розумності зменшити розмір штрафів і компенсації шкоди [9, с. 72].

У Франції, Іспанії й Голландії до повноважень судді входить обов'язок пропонувати сторонам мирне вирішення спору на будь-якій стадії розгляду справи. Причому характерно, що така

спроба може бути зроблена без якихось особливих застережень у будь-який час і в будь-якому місці, якщо суддя вважатиме це зручним. У комерційному законодавстві Нідерландів передбачено норму, згідно з якою суддя у всіх випадках, у будь-якій справі й на будь-якій стадії, вважаючи, що є можливість вирішити справу дружелюбною угодою, може за клопотанням однієї чи обох сторін або з обов'язку служби наказати з'явитися до нього сторонам особисто або їх представникам в означений день і годину, щоб спробувати об'єднати їх точки зору [Цит. за: 11, с. 82]. Та й у ст. 138 Арбітражного процесуального кодексу (далі – АПК) РФ сказано, що «арбітражний суд приймає заходи для примирення сторін, сприяє їм у врегулюванні спору» [1, с. 58]. Більше того, пропонується закріпити в законодавстві норму, за якою суд на прохання сторін може зупинити розгляд справи, давши сторонам певний строк для врегулювання спору на підставі переговорів з метою укладення між ними мирової угоди.

Якщо ж ми звернемося не тільки до зарубіжного досвіду, й до історії вітчизняного господарського судочинства, то незайвим буде нагадати, що у Правилах розгляду господарських спорів державними арбітражами, затверджених постановою

Ради Міністрів СРСР від 5 червня 1980 р., фіксувалася норма, відповідно до якої «державний арбітр сприяє досягненню згоди між сторонами» (ст. 77 Правил) [Цит. за: 3, с. 133]. У цьому зв'язку показово, що в радянські часи сторони займали місце на подіумі поруч з арбітром, який, керуючись зазначеною вище нормою, прагнув схилити їх до примирення.

Таким чином, навіть короткий екскурс в зарубіжні практики та стандарти відправлення правосуддя по комерційних справах дозволяє дійти висновку, що активна роль суду в пошуках і знаходженні компромісу між сторонами не тільки не применшує значення принципу диспозитивності, а, навпаки, повністю відповідає всьому профілю господарського судочинства, що характеризується веденням переговорів, спробами знайти такі форми взаємовідносин, які гармонізували б інтереси учасників підприємницьких відносин. Як підкреслює заступник голови Конституційного Суду РФ у відставці Т. Г. Морщакова, для успішного укладення мирової угоди необхідний «якийсь об'єктивний оцінювач, що зможе пояснити недоліки категоричних рішень, переконати взяти до уваги думку другої сторони й допоможе знайти якийсь компроміс» [8, с. 17]. Ось чому вважає-

мо за доцільне доповнити ГПК України спеціальним розділом «Примирні процедури», в якому детально врегулювати процесуальні моменти, пов'язані з укладенням мирової угоди, проведенням медіації (переговори між сторонами за участю незалежного посередника) та ін.

І на останок декілька слів про процедуру виконання досліджуваної угоди. У п. 3.9.6 роз'яснення ВГС України від 18 вересня 1997 р. було сформульовано правову позицію, згідно з якою, якщо одна зі сторін ухиляється від виконання мирової угоди, примусити її до цього не можна, оскільки провадження у справі господарським судом уже припинено [6, с. 148]. Згадана позиція істотним чином підірвала юридичну силу мирових угод, фактично свідомо прирікаючи їх на ігнорування недобросовісними учасниками ринку. Не варто,

однак, забувати, що мирова угода оформлюється відповідною ухвалою господарського суду, яка, як і будь-який інший судовий акт, підлягає виконанню відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» [6, с. 148]. Тому згадане роз'яснення в новій редакції від 25 квітня 2008 р. встановило правило, відповідно до якого ухвала господарського суду про затвердження мирової угоди, що відповідає вимогам ст. 19 зазначеного Закону, набуває статусу виконавчого документа з усіма впливаючими звідси наслідками [6, с. 149]. Хоча, зрозуміло, що юридично було б коректніше закріпити аналогічне положення в самому ГПК, виключивши можливі спекуляції із цього приводу. Саме таким шляхом пішов російський законодавець, передбачивши в АПК окрему ст. 142 «Виконання мирової угоди».

Список літератури: 1. Арбитражный процессуальный кодекс РФ. – М.: Эксмо, 2010. – 176 с. 2. *Беляневич В. Е.* Господарський процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар / В. Е. Беляневич. – К.: Юстініан, 2011. – 1160 с. 3. *Беляневич О. А.* Процесуальні аспекти укладання мирової угоди в господарському суді / О. А. Беляневич // Вісн. госп. судочинства. – 2007. – № 2. – С. 133-139. 4. *Головко Л. В.* Мировое соглашение в уголовном процессе и его гражданско-правовая природа / Л. В. Головко // Законодательство. – 1999. – № 10. – С. 64-75. 5. *Гольмстен А. Х.* Учебник русского гражданского судопроизводства / А. Х. Гольмстен. – СПб.: Тип. Чичинадзе, 1907. – 362+33 с. 6. Застосування норм матеріального та процесуального права у Листах ВГС України (1998–2009 рр.) / упоряд. В. І. Борисова, І. П. Жигалкін. – Х.: Право, 2010. – 276 с. 7. *Зорькин В. Д.* Конституционно-правовое развитие России: моногр. / В. Д. Зорькин. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – 720 с. 8. *Морщакова Т. Г.* Интервью / Т. Г. Морщакова // Медиация и право. – 2007. – № 2. – С. 13-20. 9. *Пашин С. А.* Состязательный уголовный процесс: моногр. / С. А. Пашин. – М.: Р. Валент, 2006. – 200 с. 10. *Семененко И. И.* Афоризмы Конфуция / И. И. Семененко. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 304 с. 11. *Турышева Н. В.* Примирительные процедуры и мировое соглашение в гражданском процессе зарубежных стран / Н. В. Турышева // Вест. МГУ. – Сер. 11: «Право». – 1996. – № 3. – С. 74-84.

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА МИРОВОГО СОГЛАШЕНИЯ В ХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРОЦЕССЕ

Евсеев А. П., Жигалкин И. П., Присяжнюк А. А.

В статье рассмотрены основные вопросы, связанные с определением дискуссионной правовой природы мировых соглашений в хозяйственном процессе Украины. Проанализировав различные взгляды на указанную проблему, соответствующее законодательство и практику его применения, ее авторы приходят к выводу, что мировое соглашение является своего рода судебным решением, которое выносится при достижении сторонами договоренности о примирении. Критикуется распространенная в отечественной доктрине точка зрения на мировое соглашение как на разновидность гражданско-правового договора.

Ключевые слова: мировое соглашение, хозяйственное судопроизводство, примирительные процедуры, гражданско-правовой договор, медиация в хозяйственном процессе.

THE LAW NATURE OF THE AMICABLE AGREEMENT IN THE COMMERCIAL JUSTICE

Yevsieiev A. P., Zhigalkin I. P., Prisyazhnuk A. A.

The discussed law nature of the amicable agreements in the commercial law is investigated. Having researched the different points of views, the corresponding legislation and practice of its adoption, the authors understood that the amicable agreement is court's decision *sui generis*. The popular in the Ukrainian science position on the amicable agreement as the kind of private contract is criticized.

Key words: amicable agreement, commercial justice, mediation procedures, private contract, mediation in the commercial justice.

Надійшла до редакції 17.09.2012 р.